

CODEX CUMANICUS

ARGUNŞAH, Mustafa, GÜNER Galip (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları, 1079 s., ISBN: 9786059100595.

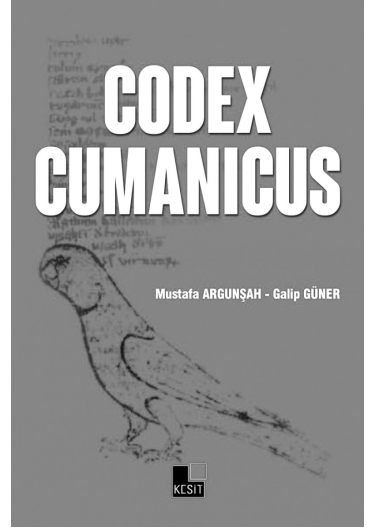
Muhammed DORUK*

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 325-329

Türkçenin tarihî lehçelerinden biri olan Kıpçak Türkçesi, Türk dilinin sözlük geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda, Kıpçak Türkçesi, tarihî Türk lehçeleri arasında en çok sözlüğün yazıldığı dönemdir ve bu devrede yazılan onlarca sözlük günümüze değin gelebilmiştir. *Kitabü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye*, *Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye* ve *Codex Cumanicus* gibileri bunların başında gelmektedir.

Codex Cumanicus, (bundan sonra CC olarak kısaltılacaktır) Türkçenin Got alfabesiyle yazılan en eski eseri olarak kabul edilmektedir. “Kuman Kitabı” anlamına gelen CC’nin daha çok İslâmiyet dışında gelişen ve Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan Kıpçak Türkleri için Alman misyonerler ve Venedikli tacirler tarafından kaleme alındığı bilinmektedir. İki kitaptan meydana gelen bu eserin ilk kitabının, (1-55. varak arası) 13. yüzyılın son çeyreğinde; ikinci kitabının, (55-83. varak arası) 14. yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığı düşünülmektedir. Diğer yandan eserin tam olarak kaç nüshasının olduğu hâlâ bilinmemektedir. Bugün elimizde bulunan tek yazma, kitap toplayıcısı ve aynı zamanda şair olan Petrarca tarafından bulunmuş ve İtalya’da Venedik Saint Marcus kütüphanesine bağışlanmıştır.

CC, bulunduğu dönemden itibaren pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu eserin sadece bir sözlük derlemesi olması dışında yazıldığı dönem hakkında çeşitli kültürel bilgileri ve döneminin söz varlığını içermesi bakımından Türklük bilimi çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Eser üzerinde pek çok Türklük bilimcisi çalışma yapmıştır. Bu çalışmaların ilki, 1828’de J. Klaport tarafından yapılan çalışmadır. J. Klaport, CC üzerine yapmış olduğu müstakil çalışmalarını yayımlamıştır. Bu sayede, bu yayımlar Batılı Türklük bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Daha sonra, 1880 yılında Comes Géza Kuun *Codex Cumanicus: Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum* adlı çalışmasıyla, CC’nin tam neşrini yapmış ve eseri etraflıca incelemiştir. Kuun’dan sonra eser üzerinde yapılan çalışmalarda artış görülmüştür. C. Salemann, E. Granit,

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili bilim Dalı, Kayseri/TÜRKİYE, mdoruk209@gmail.com.

Willi Bang-Kaup, Kaare Grönbech, Julius Nemeth ve Vladimir Drimba gibi adını burada anamayacağımız daha pek çok Türklük bilimcisi, eser üzerinde çalışmış ve çeşitli yayımlar yapmıştır.

CC'nin son yayımı ise Mustafa Argunşah ve Galip Güner tarafından 2015 yılında yapılmıştır. Bu yayım, tıpkıbasımlarıyla beraber 1079 sayfadan müretteptir. Eser, Kesit yayınlardan çıkmış olup, eserin Almanca bölümünü Mustafa Argunşah; İtalyanca bölümünü ise Galip Güner hazırlamıştır. CC'nin bu son yayımı, son dönem yapılan Türkoloji çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Çünkü uzun bir emeğin ürünü olan bu kitabın, büyük bir titizlikle hazırlandığı görölmektedir. Yapılan bu yayım, 11 ana başlıktan meydana gelmektedir. **Eser Hakkında Bir Kaç Söz** (s.11-15) bölümünde, CC üzerine yapılan onlarca çalışmanın bir neticesi olarak, bu son yayımın ortaya çıktığı ve eserin daha çok Almanca bölümü üzerine incelemelerin yapıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca geçmişten günümüze kadar eser üzerine yapılan çalışmaların kısaca tanıtımının yapıldığı görölmektedir. **Giriş** (s. 21-36) kısmında CC'nin tanıtımı ve eserin ikinci bir nüshasının Gallotta tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. Yine bu kısımda eserin yazılış tarihi üzerine uzun bir değerlendirme bulunmaktadır. Eserin yazılış tarihi ile ilgili olarak eserde geçen ay adlarının önemli bir yere sahip olduğu da ayrıca belirtilmektedir (s. 23). Yine bu bölümde CC'nin nerede yazıldığı konusunda çeşitli görüşlere ve eserin Kefe'de mi Tana'da mı yazıldığı konusundaki diğer Türklük bilimcilerinin görüşlerine yer verilmiştir. Fakat sonuç olarak eserin İtalyan bölümünün İtalya kolonilerinin birinde; Alman bölümünün ise misyonerlik faaliyetlerinin sürdürüldüğu Kıpçak şehirlerinin birinde bulunan bir manastırda yazıldığı kanısı üzerinde durulmaktadır. Eserin yazarı ve yazılış amacı kısmında ise, CC'nin kim tarafından yazıldığıının henüz çözülememiş olduğu belirtilmiş olup çeşitli tahminlere yer verilmiştir. Eserin asıl yazılış amacının ne sebeple olduğu konusunda çeşitli fikirlerin bulunduğu ve bunlardan bazılarının siyasi, bazılarının da dinî sebepler olduğu ifade edilmiştir. Fakat diğer yandan eserin İtalyan bölümünün ticaret amacıyla yazıldığı oldukça aşıkârdır. Alman bölümünün ise tamamen misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Hristiyanlığı yaymak için Alman misyonerler tarafından yazıldığı bellidir. **İki ayrı Codex Cumanicus** (s. 27) başlığında CC'nin inceleme konusu olan İtalyan ve Alman bölümlerinin tanıtımı yer almaktadır. **İtalyan bölümü** (s. 27) başlığı altında bu bölüm hakkında genel bir değerlendirme ve bölümün şablonu kısaca tanıtılmıştır. Özellikle *eşit-* fiilinin dört sayfa boyunca bütün şahıslara göre çekimlendiği bildirilmiştir. **Alman bölümü** (s. 31) başlığı altında ise, bu bölüme *Almanca Codex* de denildiği vurgulanmıştır. Öte yandan burada bulunan dinî metinlerin sıklığının göze çarptığı ifade edilebilir. **Codex Cumanicus üzerine yapılan önemli çalışmalar** (s. 31) başlığında CC üzerine yapılan önemli çalışmaların yayım tarihine göre sıralaması verilmiştir. Bu çalışmaların bazılarının kısa bir değerlendirmesi de yapılmıştır. Eserin ikinci bölümü olan **CODEX CUMANICUS'UN DİL ÖZELLİKLERİ** (s. 37-128) kısmı CC'nin gramer incelemesini içermektedir. **Codex Cumanicus'un Yazım Özellikleri** başlığı altında eserin yazım özellikleri hakkında değerlendirmeler yapılmış olup, eserin tek bir kalemden çıkmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca çeşitli zamanlarda eserdeki bazı kelimelerin birçok kişi tarafından üzeri çizilerek eklemelerin veya değiştirmelerin yapıldığı belirtilmiştir. Özellikle birinci kitabın 13-14. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini

ihtiva ettiği ve Kıpçak lehçesinin farklı ağızlarının özelliklerini barındırdığı bildirilmiştir. Bu bölümün ardından eserdeki ünlü yazımı bahsine geçilmiştir. Burada ünlülerin yazımı konusunda CC'nin Got alfabesiyle yazılmasından dolayı ortaya çıkan doğru okuma hususundaki sıkıntılardan bahsedilmiştir. Ayrıca, Gotik alfabesinin günümüz Latin alfabesi gibi olmadığı düşünülürse eserdeki hangi işaretin hangi harfi karşıladığını tam olarak bildirmenin zor olduğu da ifade edilmektedir. Bu bölümde üzerinde durulması gereken önemli hususlardan biri de o dönemin Got alfabesinin bugünkü alfabe ile aralarında önemli ölçüde farklılıkların olmasıdır. Çünkü o dönemin Got alfabesi, Türkçenin ses ve yazım özelliklerini tam olarak karşılayamamaktadır. Hâliyle bu durum, CC'nin doğru okunmasını zorlaştırmaktadır. Durum böyle olunca bazen bir harf, birden çok sesi karşılamak durumunda kalmıştır. **Ünlülerin Yazımı** (s. 38), **Ünsüzlerin Ünlü İşaretiyle Gösterilmesi** (s. 55) başlıkları altında yukarıda belirtilen noktalara değinilmiştir. Buradan sonra eserin ses bilgisi bölümüne geçilmiştir. **SES BİLGİSİ** (s. 59-71) ana başlığı altında ilk olarak ünlü ses olaylarına ardından da ünsüz değişimlerine yer verilmiştir. **Ünlü Uyumları** (s. 59-61), bölümünde eserdeki ünlü ses olaylarına değinilmiş ve bu ses olaylarının künyeleriyle yerleri gösterilmiştir. **Ünsüz Değişimleri** (s. 62-71) başlığında ise, ünsüz değişimleri ve kullanımları hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin diğer bir ana başlığı olan **ŞEKİL BİLGİSİ** (s. 73-128) başlığı altında, morfolojik incelemelerin yapıldığı görülmektedir. Klasik yöntemde olduğu gibi, addan ad türeten ekler, fiilden ad türeten ekler, addan fiil türeten ekler ve fiilden fiil türeten ekler sırayla verilmiş ve bu eklerin incelemeleri yapılmıştır. Eserde bulunan tüm ekler, en ince ayrıntısına kadar değerlendirilmiş ve diğer lehçelerle de kısmen karşılaştırmalar yapılarak, bu eklerin eserdeki aldıkları görevler sıralanmıştır. **FİİLLERİN BİRLEŞİK KİPLİ ÇEKİMLERİ** (s. 109) kısmında çekimlenmiş fiillerin tanımı yapılmış ve alt başlıklar hâlinde eserdeki ekler gösterilmiştir. **SORU EKİ** (s. 111), eserde sadece altı yerde geçen soru ekinin CC'de hem düz hem de yuvarlak şekilde bulunduğu belirtilmiştir. **ZAMİRLER** (s. 112) kısmında, zamir çeşitleri, başlıklar altında verilmiş ve örnekleri sıralanmıştır. **SIFATLAR** (s. 114), **ZARFLAR** (s. 117), ve **EDATLAR** (s. 119) başlıklarında yukarıda da belirtildiği gibi alt başlıklar altında örnekler sıralanmıştır. **BİRLEŞİK FİİLLER** (s. 120), **SIFAT-FİİLLER** (s.123), **ZARF-FİİLLER** (s.125) ve **AD-FİİLLER** (s.128) başlıkları altında, açıklamalar yapılmış ve ekler işlevleriyle verilmiştir.

Eserin bir diğer ana başlığı olan **CODEX CUMANICUS I METİN** (s. 129) bölümünde birinci kitabın metin kısmı yer almaktadır. **1a-55b** varak arasında olan bu kısım, şu şekilde değerlendirilebilir:

Eserin birinci kitabının incelemesi olan bu bölüm bir sözlükten meydana gelmektedir. Çeviri yazı alfabesiyle verilen bu kısım, eserin yazım tarihi olan *1330 Temmuz'unun on birinci günü* (s. 131) ibaresiyle başlamaktadır. Ardından dua kısmı yer almaktadır. Yine bu bölümde alfabetik sıraya göre, Farsça ve Kıpçakça sözlerin bulunduğu ifade edilmektedir. Her sayfa, umumiyetle, dört sütun hâlinde olup kelimelerin başta Latincesi, ortada Farsçası ve Farsçanın yanında da Kıpçakçası verilmiştir. Dördüncü kısım ise metnin transkripsiyonlu biçimini içermektedir:

" 4a

1. aperui	wā kārđām	açtım	aztim
2. aperi	wā kun	açkıl	azchil
3. aporto	mīāwarem	kēltür[ür]-mēn	chelturmē
4. apортаи	āwurdem	kēltürdüm	chelturdum
5. апорта	biāwar	kēltür	cheltur
6. abrachio	ba kanār mēgīrām	kuçar-mēn ²²	cuzarmē
7. abrachiaui	ba kanār giriftām	kuçtum ²³	cuztun
8. abrachia	ba kanār gīr	kuçkıl ²⁴	cuzchil" (s.138)

Yukarıda da görüldüğü gibi, bu kısımda fillerin zamanlara göre çekimleri bulunmaktadır. Ayrıca bu bölümde bulunan kelimelerin çoğu, diğer yayımlardaki yanlış okumalardan ve hatalardan arındırılmıştır. Eserin bu ilk kısmı, söz varlığı Türk kültür tarihi açısından oldukça önemlidir. Diğer taraftan sayfa altlarında verilen dipnotlarda kelimeler üzerinde yapılan değişikliklere değinilmiştir.

CODEX CUMANICUS II METİN (s. 237), eserin ve çalışmanın ikinci kısmını meydana getiren bu bölüm, **56a-83a** varak arasının incelemesini kapsamaktadır. Bu bölüm, Alman Kodeksi olarak da bilinir. Alman misyonerler tarafından yazılan bu bölümde, ilahiler, bilmeceler, dualar ve çeşitli kültürel malzemeler yer almaktadır. **CODEX CUMANICUS II METİN-ÇEVİRİ** (s.327) bölümünde, **CODEX CUMANICUS II METİN** bölümünün Günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Her varak titizlikle, metne bağlı kalınarak değerlendirilmiştir.

1

Tap, tap, tamızık,
Tama durgan tamızık,
kölegesini bar,
köye durgan tamızık. **Ol köbelek.**

*Bul, bul, damlacık,
damlayıveren damlacık,
gölgesi var
yanıveren damlacık. **O kelebek.***

2

Biti bititidim,
beş ağaçta bitidim,
köne suyum yuvurdım,
kök yibekin çırmadım. **Ol kınadır.**

*Yaz, yaz, yazdım,
beş ağaca yazdım,
civa ile yoğurdum,
mavi ipekle sardım. **O kına.** (s. 339)*

CODEX CUMANICUS I DİZİN (s. 411), eserin ilk kitabının dizin kısmı bu bölümde yer almaktadır. Klasik sözlük hazırlama yönteminden farklı olarak hazırlanan bu kısımda, Türkçe kelimeler madde başına alınırken şu hususlara dikkat edilmiştir:

- a. Metinde geçen her kelime, yeri ve görevi itibarıyla, metne bağlı kalınarak madde başına alınmıştır.
- b. Madde başı olan kelimelerin karşılıklarına anlamları verildikten hemen sonra parantez içinde kelimenin Latince ve Farsçası da verilmiştir.
- c. Özellikle fiil tabanlı kelimelerle kurulmuş olan anlam birlikleri madde başına alınmış ve her kelime birbirine → işaretiyle gönderilmiştir.
- d. Yine her madde başı, almış olduğu eklerle beraber gösterilmiş ve kelimenin geçtiği cümle verilmiştir.

CODEX CUMANICUS II DİZİN (s. 617), tıpkı birinci kısımda olduğu gibi, bu bölüm de titizlikle hazırlanmış olup, aynı ölçütler temel alınmıştır. **TİPKİBASIMLAR** (s. 911), Metnin özgün şekilleri, bu bölümde temizlenmiş bir biçimde verilmiştir.

Sonuç olarak, Türkçe üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamak amacıyla yapılan bu çalışma, Türklük bilimi için oldukça önemlidir. Yapılan bu değerli çalışmadan dolayı Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH'a ve Doç. Dr. Galip GÜNER'e teşekkür ederiz.